

Essayčoakkáldat 3

cafe Boddu

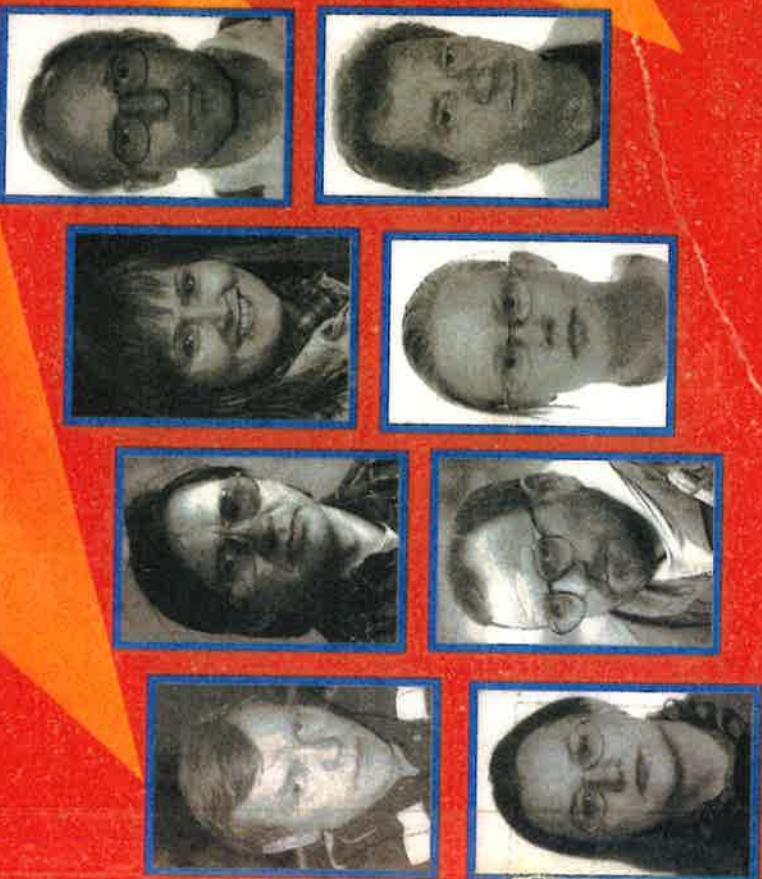
Essayčoakkáldat 3

cafe Boddu

894.5509 Ca

Essay-čállin lea álo gullan čáppagirjálašvuoda ja fágaprosa gaskii. Dan díltii vuordá lohkki essaygírjís gávdnat sihke geahpgieset ja losit čállosiid. fágateavsttaid mat leat hervejuvvon čálli ja main leat jurrđabokti oalvilit. Go moai doaimmahead-djii häste sápmelaš lohktkiid searvat káfeboddu, de doivo maid-dá ahte dat ássít mäld munno čállit fállit ságastallanfáddán leat miellagiddevacčat ja berostahtit. Go cafe Boddu ilbmá dái goalmándašii, de doaivvu mleidé lea sajáiduvvagoantán dak kár falaldahkan sámi lohkkide mas sill gávdnet sihke fágalaš, hästaleaddji ja návodašanveara teavsttaid. Dán vuoru beasat lohkat sihke dološ vajáldahhton sámi beakkánlid birra, otnás næsttiid ja ovdešáiggiid multalusaid birra. Gávnat lohkosiid sámi kulturpolitička, guflifttariid ja girjjálašvuoda birra. Dealvvadat maiddá Wimme Saariin ja gulat oaivviliid sámi vuolgitvuoda-ássiid hárrai. Buot dát fáttát moanat eeará ássiid iassín ságastallojuvvojít dán vuoro cafe Bottus.

Doaimmaheadgjít

Davvi Girji OS

Vi Girji OS

ISBN 82-7374-314-4

00XU09814

Sisdoallu

Ovdasátni **5**

AAGE SOLBAKK
Anders Porsanger – Biret-Ánde (1735-1780) **7**

BRITA ÅSE KLEMETSEN
Govaaid govvideaddji
– Wimme Saariin deaivvadeapmi **20**

HARALD GASKI
Máinnas(teapmi) ja dan birra **31**

JOHN T. SOLBAKK
Oddahistorismma girjalašvuoda
lohkantuohki ja sámi teavsttat **41**

KIRSI PALITTO
Guoldu – Inger-Mari Aikio diktajirjjid birra **67**

MAI BRITT UTSI
Njálmrmálaš árbevierut álbmoga vuonjyalašeällima
gouviedaddjin – eroanoamázít gufihtarárbevierru **92**

ODD I. SOLBAKK
Mo sámi ovddasteaddjjid mearrideamit
leat čuohtcan Sámi vuoigatuuođaăssá **112**

NILLAS A. SOMBY
Sámi kulturpolitihka hástalusat **133**
HARALD GASKI
3 koseria **145**

Dán gjíjjis ii leat loppi mánget nu ahte rihkku «Lov om opphavstrett til ándsverk», «Lov om retti til fotografi» ja «Avtale mellom staten og opphavsmannsorganisasjonene om opphavsrettslige beskyttet verk i undervisningsvirksomhet». Dáid mearradusaidi rihkun váidojuvvo.

Girji lea deaddiluvvon Sámi Kulturárdi ruhtadoarjagiin.

© (Copyright) Davvi Girji OS

Gráfarlaš bargqus väistida Davvi Girji OS, N-9730 Kárášjohka / Karasjok
Olgoóš: Davvi Girji OS
Fotogovat olgozožis, ia sisltkožis s. 7 Nillas A. Somby, s. 20 Bjørn Jørgensen,
(luolikkahan NRK Sámi Radio govvavuorkkás), s. 31 Harald Gaski (priváhta), s.
41 John T. Solbakk (priváhta), s. 67 Kirsi Palitto (priváhta), s. 92 Mai Britt Utsi
(priváhta), s. 112 Min Aigi, s. 133 Risten Káre Somby.
Deaddilar: Ykkös Offset OY, Vaasa, Suopma

ISBN 82-7374-314-4

Mai Britt Utsi

Riegádan 1955. Njiddgus Várijagis eret, ássá Guovdageainnus. Oahpaheaddjoahppu. Bargan nuppelotjagi vuoddoskuilla oahpaheaddjin. Lea bargan Sámi allaskuvilla háiddahuusas 1990 rájis, ja lohká dál Tromssá universitehtas sámi gírjálašvuoda válđofágá. Lea maiddái jorgalan ja čállán moadde mánáidgirjii ja oahppogirjii.

dihite mii gufihatar lei. Lei oahpes ássi juohkehažži, iige dainna soardán ovitäge vaikko vel dajaige nie máná birra.

Oktii leimme áhkkuin muorjemeahcis, Lei beaivvádat iddesárrat go vulggiime. Muhto beaivvi ala rievdagodii dálkii nu ahte gaskko-hagaid lei árvetdálki ja de beaivvádat. Áhkku dajai de ahte gufihatar dat heajastallet go dálkii lei nie. Eará háré leimme gis návehis ja mun ledjen gusa bahčimin go mielkespánnja gopmánií lorii. Munnje mánnaí lei diehthalasas dát hui váivi ja illá dusten áhkkuin muitalit ahte mielki manai duššás. De son dajai ahte in galgga dainna váivašuvvat, go gopmánan mielki lei gufihittarid oassi. Áhkku geavahii olu diiddaid maiddái gufihittarid birra ja go muittašan su gufihartarmitalusaid, de badjána hálu daid lagabuidda guorahallat. Muitalusáin han sahtá gávdnat mo olbmot govahallet sierra fenomenaid oktasašvuodaid ja vuodđun dán gielaš govalamii lea sihke oktagaslaš olbmo diehtu ja olles álbmoga oktasáš diehtovuoddu, maid Roger M. Keesing gohčoda modealla I ja II (Keesing 1987:377). Nu mun geahčalange gávdnat ja guorahallat daid dieduid mat gusket gufihittaridda. Dás boadán geahčadit gufihittarid orunsajjid, eallinnogi, birgenlägi, sin oktavuodaid olbmuiquin ja mo olbmot galget láhttet gufihittariquin. Sámi muitalusárbieverus deaivat guovttelágán gufihittarid, buriid ja baháid. Bahás gufihittarat sahittel omđ. lonuhit alcceaseaset olbmáná, muhto mun in guorahala gufihartaronuhusaid dán čállosis.

Muđuid háliidän erenoamážít guorahallat gufiharnieidda saji dán oktavuodas, go gávdnojti nu olu muitalusat mas dat oassálastá. Jus gufiharnieida gehččojuvvui opmodahkan olbmo bártiude, mo spedjalastá diet oaidnu nissónolbmo saji muđuid sámi áddejumis ja árvuin?

Njálmmálaš árbvierut álbmoga vuoinjalašeallima govvideaddjin – erenoamážít gufihitarárbevieru

Álggahus

- áhkku muitalii munnje

Gufihittarid birra lean gullan jo mánnavuoda rájes iežan ruovttu-báikkis. Mu áhkkorohkki Ándde Bikká Márgget muitalii maiddái gufihatar-muitalusaid midjide mánáide. Ja jus olmmoš fal láhttii ártegit, de lávii dadjat: «De diet čívga lea čielga gufihatar». Nie lei áibbas dábálaš dadjalit, iige das lean miige ártegiid, go buohkat

In muite šat ja danne ozan ...

In mun muite šat buot muitalusaid maid áhkkorohkkán muitalii ja danne lean väljen geahčadit oasi J. K. Qvigstada gufihartmuitalusain. Qvigstad čohkkii muitalusaid 1880 rájes 1930 rádjaí ja sus ledje maid čohkkkenveahkit geat jearahalle informánttaid ieš gudet guovluin Sámis. Go refereren dähje siteren su muitalusain, de merken muitalusa nummara, inge siidologu. Mun lean heivehan daid dálá ortografiíji. Dasa lassin lean jearahallan golbma olbmo Guovdageainnus; Ígor Ántte Ánte Mihkkala, Ingun Issáha ja Sunná Ristena. Ánte Mihkkal lohká iežas oaidnán gufihittara, Ingun Issát lohká iežas oaidnán gufihartarealu ja Sumná Risten lohká fas iežas gullan gufiharfearániid ee. eatnistis. Nu mun álgos guorahalan gufihartmuitalusaid eanet oppalačat.

Dasto guorahalan gufihartmiettaid govanhallamiaid dakkár girjalašvuoda vugjuin mií heive burez muitalusaid ja máidnasiid guorahallamii. Ruoša Vladimír Propp, giil lei okta ruoša girjálašvuoda formalistain, dutkkai 1920-jagiin ruoša imášmáidnasiid. Son ráhkadii muhtunlágán buohastahttinsystema mii čajehii oktasáš čiekjalaassstruktuvitra máidnasiin, ja ahte máinnaspersonnaid rollat ja máinnasdilášvuodat ledjer ráddjejuvvon viissis mearrái. Manjá lea fránskalaš A. J. Greimas 1960-jagin ráhkadan modeallala mui čajeha oktavuodataid rollaíd/aktánttaid gaskkas máidnasiin. Greimas govvida aktánttaid oktavuodataid aktántta-modeallain (Svensen 1988:142). Ovdamearkan dán aktántta ovddasteapmái sáhttá leat Gutnabádoš-máinna. Das sáhttá Gutnabádoš leat sihke subjeakta ja vuostáiváldi, go sus lea válđo-personnarolla seamás go maiddái lea vuostáiváldi, son han oažju gonagasnieidda - ja riikka. Máinnasstruktuvras lea débálaš ante subjeakta ies lea vuostáiváldi. Dávja lea maid nu ahte vuostálasti sánttá molsut rolla, ja sáhttá šaddat veahkkin, omd. stállu mii álgos lea váralaš, sáhttá iežas jallodagain veahkehit olbmo riggodahkii.

Ná mus lea áigumuš geahčadit gufihartmiettaid ja olbmobártti rollaíd muitalusaid ja-das de oaidnit mii boahtá ovdan albmá ja nissona oktavuodas sámi jurdašeames. Nu de hálidivčen oaidnit mo gufihartmuitalusat govidit árgabeaieallima duohadili ja mak-kár nissonideála dat ovdanbuktet.

De árvvoštalán gufihartmiettaid nissoniid perspektiivvas, nu gohčoduyvon feministtalaš girjálašvuoda kritíkhkain, mii geavaha eará teorijaid analyseredettiin, ja de árvvoštallá teavsttaid feministtalaš kritíhkka vuodul. Muhtun beakkán feministtalaš girjálašvuoda teorethkár enjelasgielat málmmis, Elaine Showalter, čilge ahje feministtalaš girjálašvuoda kritíhkka lea nissonołmomoš lohkin, dahje čállin (gynokritíhkka) (E. Showalter 1993:378). Nissónolmmožin árvvoštalan dás gufihartmuitalusaid nissónolhkkki perspektiivvas.

Gufihitar, ulda, ganeš ja hálđi

Eatnanvuoláš ássit sáhttet namuhuvvot sierralágán tearpmain guovllus guvluí Sámis ja seamma guovllus sáhettet moadde tearpmá atnit, omd. *hálđi ja ulda*. Materialás maid lean guorahallan, bohtet ovdan dákkár tearpmat: gufihitar, ulda , hálđi ja ganeš. K. B. Wiklund (Bäckman 1975:71) čilge ahje sámit leat luoikkahan gufihtar-, ulda- ja hálđinamahusaid dáru-, ruota- ja suomagielas: «*gufihittarak < no go(d)vetter, vitarah < svitter, uldak < no huldra, haldek < fi hältia.*» *Gufihitar* – namuhus vuolgá nugo das oaidnit dárogielas ja ruotagielas, ulda – namuhus fas dárogielas ja hálđi – namuhus suomagielas. Buot dáid tearpmaid sisdoallu lea eatnanvuoláš ássi. Muhtun Qvigstad informántta, Balke Kárášjogas (QLES II :112) mutala ahje «*gufihittarat leat multumilágás olbmot geat addojuvvojít ássat eatnan vuolde ja bávtiid siiste.*» Dát čilgehust orru doallamin deaivása maiddái otná olbmuid addetumis, go okta mu informánttaín, Ingun Issát, lohká vel ahtie uldat

dávjaoidnojitetgedgiid ja bávttiidlahka ja ahete dat leat eatnanguvlážat. Seamma Balkejoatkájačilgegufihtariidvelná: «*Sámit doivot, ahte gufihttarat eai leat truollat eaige bahá vuoinyyat, muhto muhtunlágás obmot, mat midjiide leat oaidnemeahttun nugo maiddái mii siđiide, ja dandihii ii máhte leat mihkkiige virolas̄ oktavnuodaid singuin».* Dán čilgehusas oaidnit ahete sámiteai oainne gufihtariid vrášalažan, muhto goitgeii leatlunddolašsinguiinovttastallat.

*Ganeš*tearbma lea gis áibbas sierra, go das ii gávdno sulastahttiearbmaearáskandinávalašgielain, iigevelearásuomaugralášgjelainge. Wiklund(Bäckman1975:72) čuoččuhnaahte*ganeš*dahjenugodurdhosislogiadadjat,*katnihah*,lea jähkkimisálgotearbmasámiin eatnanguvlášássiude,maiddáiandanseažilgo dák-káretymologia*ganeš*-tearpmasii gávdnoearásuomaugralášálbmogin. Son maid oaidnáahte*gatnežiid*sáhttábuohtahtitsámiidovdalašoskkusuodjalan-vuoinyyaigum, ja gohčodadaid«*suoje*».*Háldi*-tearbma leamaidveahásrenoamáš, go das orrotmáŋga mearkkašumi. Muhto Louise Bäckman oaivvildaahteváldočilgehusháldi-tearpmas lea *ráddejeaddji*. (Bäckman1975:71). Balke(QLESII:113)čilge maid hálidiidná: «*Háldijač-čat leat guovttelágás, namalassii eatnan-háldijačat ja čáhce-háldijáčat. Dat leat oaidnemeahttosat, go dainnia ii gáddojivvo leat rumaš nugo gufihttarin. Háldijaš mäksá dan seamma go ráddejeaddji*». Dás oaidnit hálidi renoamášvuoda dasahtekullásinkečáhcái ja eatnamíjaahtenamuuhuvvoráddejeaddjin. JohanTuri maidčilgeahtháliditgulletčáhcái. «*Háldit gávnojít ádja-giin maid*»(Turi1987:158).

Mearragáttis leamaid *mearraháldi* mii lea čáhcevuoláš ja maidobmot sáhttet oaidnit mearrasulluin ja muduidge mearragáttis. Iadatsáhttet maidoidnotfatnasiigummátkkosteamen.

Muhtun mualitasain sáhttáeatnanguvlášássi namuhuvot hál-dinálgos, ja manjjáfafas *gufihtarin*(omd.QLESIV:174:2). Dátčájehaahtebuotguovluuni iileatleamašančielgaearruja gufihttar/uldda-tearpmaidgaskkas.

Gufihtarárbevieru – gufihtamieida

Muhtun mualatasat čilgejiftgufihtariid álggu nu ahté Áttántja Evaheahpaneigga go ledje nu olu mánát ahtesoacięga oasidain. Nu Ipmlidajiahtedat galget leat čihkkojuvon ja dahkatdaguidæasetdego dat mahkáleat eatnamaalde(omd.QLESIII:105). «Ja dat leat dan sogas maid vuosttašváhnemateatbidjan eatnاما vuollaí»(Turi1987:153). Ja dáláoblmotmaiddovdetdán mualalusa jussjearrámasgufihtaratšadde. Muhtojus *ganeš*leigufihtaraágonamahus sámiin, de gal ferie eatnanguvlášássi leamašansámiidárbevierusjoovdalgo kristtalášvuohatabodii. Sápmái.

NillaOutakoskičállánákkusgirijistisLarsLeviLaestadiusensaarnojenmaahiskavaahtesámitjähkkéeatnanguvlás vuoinyyjai-deja go noaiddevuohatnogai, de lei dátjähkkbuorre go leinuálkičiehkkat, ja eatnanguvlás vuoinyyjainledjeolu buoritbealitnugoráhkisuohtha, veahkki ja oadjebasvuohata(Outakoski1991:163). Dán čuoččuhusagalorriveahásváttisduodašt, go eai gávdnoáibbasčielga.gáldutnátcájehitmasasámitduodasgejähkemajjjágo noaiddevuohatnogai. Leagalvejolašahtegufihtaryáhkku muhtunmuddui sáhttiideavditnoaidevuodasáji, muhto eatdangiediedevissásit.

Gufihttariid servodat

Gávdnojít moanat muičalusat mat čilgejít mo olmmoš sáhtii gártat gufihtarmáilbmái. Olmmoš sáhtii maid *beitiluhittot*, čihkkojuvvot, gufihtarmáilbmái (QLES IV :162) ja nu dadje dávja jus olmmoš láhppui meahccái. Eárá sámi mii geavahuvvo lea *muktilit*, ahte; «*eatnarvuolážat sáhtte muktilit olbmuid iežaset husa*» (QLES IV :163).

Dávja olmmoš fáhkkestaga rohttejuvvui dohko ja dát dáhpá-huvai mánjii omd. skoattu dahje mierkká čada. Sáhtii maid dáhpedorpmis šaddat dohko, jus mahkáš lei bargamin hui ángirit, iige fuomášan gosa jodii. Ovdamearkan dásá lea muičalus go guokte niedda leigga gulluid faskumin várregilgas, hui ruomas baktgoamas, ja báifahkka leigga gufihtargoadis čuožumín (QLES IV :163). Olmmoš sáhtta maid geavvat dohko oadidettin. Dávja sáhttet olbmot gulahallat gufihttariigun niegus, jus leat vátis dílis. Okta mu informántain, Sunná Risten, muičalii ahte go su eadni huksii odda viesu, de ii ožzon riektá ráfi das orrut. De bodii ihkku uldaáhkku níhkui ja jearai manne son lei huksen viesu su «snowmo-mohnkkái». De vástidi son ahte ii leat su sivva, ja ahte suohkana teknihkalaš hoavda lei bággen sin dasa. Das manjá gal šattai ráfi das orrut.

Nugo ovdačas dás oaidnit, de sáhtte gufihttarat orrut eatman vuolde dahje bávttiin. Sim orrunsaít sáhtte leat bassi báikkit olbmude. Muhtun informánta dadjá ná: «Muhte lei alddáskan áhku bagadallan: «Jus haldit dudno beaitilit, daimna dat leat nu basit eatnamat...» (QLES IV :163). Dát sáhtta leat sámi dološ osku sáiva – dahje *bassívári* oskumušázahusa ovdačarkan (Bäckman 1975:8). Mäddái Friis čállá ahte olbmot sáhtte finadit *sáivus* ja ahte dát dáhpáhuvvai sullii nugo álbmotjáhkus dáhpáhuvvá olbmuid ja «eatnanyuolážiid» gaskkas. (Friis 1927:114) Ja sámi

ovdač oskku noaidegáccé («noaidegazzé») sáhtte leat olbmuid suodjalan-vuoinjatja dás sáhtta maid vuohittit oktavuoda ovdač sámi oskku sáivaoskku ja dan gufihtar-álbmotjáhku gaskkas, mui maid lei dáža álbmotjáhkus (Pollan 1993:80). Gávdnojít maid muičalusat gos olbmot mat leat šaddan gufihttariid máilbmái, eai hálit šat eret doppe. Lej muhtun láhppon nieadamánná gii šattai rávisin gufihttariid luhitte, ja gii ii háliidan eatnis fárrui vaikko eadni veahkehii su mánnaáváivii. Son dajai ahte doppe sus lea hávski ja buorre dilli ja ahte lea hirbmat rikkis siiddain ráitálan (QLES IV :160,2).

Májingga láhkai orru sin máilbmi maid degó olbmuid máilbmi, muhito olu čábbát ja jábáleabbu. Orru measta degó niehkun sámí-de. Njálgga juohkeštajat borramušat silba -ja gollelihtiid siste, hui ruonas giettit, vákkit ja orrumbáikkit, stuora dálut main leat šelges seainnit, mánggat áittit, stuora, čáppa, gjirját hearvašibihat dahje bohcot ja buoiddes, stuora guolit sin jávriin. Eárá dáfus maid sáhtta sin máilbmi leat degó olbmuid, go sis leat maiddáni visttit, skuvlastohpu ja girku ja gufihttarat máhttet lohkat gjirji degó olbmot (QLES II :117,2). Muhtun muičalusas maid boaháta ovdan ahte gufihttarat konfirmerejít iežaset nuoraid (QLES II :114,4). Dát ovdačmarkat čájehit ahte gufihttarat čuvvot áiggi, sin mál-bmi rievda seamma láhkai go olbmuid máilbmi. Gufihttarin leat maid čáppa biktasat; golleboahkánat, ládddegávittit vaikko guđe ivnisis, silkeiliimit, beaskkat ja jievyagisttát. Sis maid sahttet leat gollesuorbmasat ja golle – dahje silbarudat. Buot dát ovdačmarkat čájehit gufihtar-máilbmi valljodaga ja ahte olbmot ožzöt dávja oasi dán valljodagas go fal máhttet gufihttariid miela miede láht-tet.

Gufihttarat leat burešbingjeaddjít, sii barget šibihigun dahje

bohceuguin, dahje bivdet meara dahje jávriid, muhto eai jogaid (QLES II :112), ja sis maid leat báhpát ja sárdnealbmát (QLES IV:171). Sii barget muðudíge seammalágán barguid go olbmot, ond, lei muhtun čáppa gufihartnieida gii čulddii vuoddagiid (QLES II :124). Ollenge orru nu ahte sii leat čeahpes duojárat ja snihkvet mähitet vaikko man lágán visttiid ja gárdiniid. Ja sii leat maid hui čeahpit juoigat. Sii sáhietet maid olbmui bidjat luodi. Friis čállá ahte olbmot sáhietet oahppat gufihartriid ludiid ja gohčoda daid *katnihah-vuolle*. (Friis 1977:37) Muhtun muitalusas dajahalai gufihartnieida ovttá bártmi, Ándaras Čoava ná:

«*Go don it mähittán váldit jo,
Gieldogietti fárru jo
Beaska Heiku sohkii jo
don almma leaččat jo.*»

Ná juoiggai gufihartnieida go Ándras Čoava ii ádden nieidda fáhet gitta dalle go lei vejolašvuhta (QLES II :130).

Gufihartnieida – bártni fávrú

Gufihartnieida lea dávjá válđopersovdna gufihartmuitalusain ja su govahallét mánjga láhkai. Dáin govahallamiin sáhttá de oaidnit makkár doaibma gufihartnieiddas lea, dahje jus dát speadjalastá sámi nissona doaimma ja rollaid servodagas, de sáhttá das dan oaidnit, ja várra maid makkár nissondeálala lea.

Eanás muitalusain lea nu ahte gufihartnieida lea fárvu, njulgestaga čalbmečikjan bártniide. Qvigstada muitalusain dadjet bártnit gufihartnieidda čábbodagas ond, ná: «*nieiddat mat leat čábbát, de leat gal oalle čábbái*» (QLES I :124,2). Dás ii čilge njuolgut man čábbát sii sáhietet leat, muhto gávdno dakkárgé govahallan:

«*Gufihttarat leat obanassii čáppa olbmot, ja nieiddat leat dávjá filejeaddji ja vuostáčuožzumeahttun čábbát (QLES II :112). Ja go gufihartnieiddat leat nie čábbát, de gal sáhittel geavvat nu ahte bárdni jo duodas hálíida nieidda alcies fidnet ja su jurdagat ja várra vel su erohtalaš fantasijat bohettoidnossii govahallamis, ond; «*albmá váibmu bulii hálidusas dan čáppa niidii*» (QLES II :112). Sáhittel maiddái geavvat nu ahte bárdni duodas fidne gufihartnieidda báldii ja mo son de govahallá nieidda, čájeha várra su erohtalaš jurdagiid ja várra maid makkár nissondeálala dalle lei: «*Mun álgen dan njávkagoahit, oaivvi ja ratti, ja gulani: das leat bárggesyuvoritat ja stuora čiččit*» (QLES IV :170,3). Sámi nissoniin lávejedje dávjá bárggesyuvoritat, goitge dolim, ja sáhittel ahte diet danin šattai oassin nissondeálili. Ja stuoraččát nissommoš lea dávjá buoiddit go seakkit nisu, ja go olmnoš lej váfi, de lei dat maid deervvasyuodamearkan goit ovdalaš sámin. Olmmoš lei de sihke gievrrat bargat ja birgii maid buorehbit ond, buolalaš ja garra dálkkis. Danne soaitá dán govahallamis sihke erohtalaš ja praktíkhkalaš jurdda duogábealde.*

Muhto sáhittel gufihartnieiddat leat romit? Mun gávdnen ovttá muitalusas čuovvovaš cealkaga: «*Muhto nubbi nieida ii lean čáppis, njulgestaga ropni dal jo cealkit*». Ja dán čilge viidáseappot nu ahte almma sis ge lea mo albma olbmuin: muhtumat čábbáseapput ja muhtimat romribut (QLES I :124,2). Dákkár gufihartnieidda govahallan lea hárve, maiddái dat informánttat geaid jearahallen, lohke su hui čáppisin. Oktá informántta, Igor Ántte Ántte Mihkkal logai iežas oaidnán dákkár ipmaša mánnán: «*Ulda man oihnen lei hui čáppa, das ledje čáppes vuovttai mas lei juohku gasku. Mun doivon ahte boadán náitalit dakkár nieiddain manjjil, go dan lean gullan boaresolbmuin. Muhto nu ii geavvan*». Maiddái eará informánttat lohket ahte gufihittarat sáhittel cájehit olbmuin makkár boahitevaš eamit boahá leat oaidnit. Vai lea go nu

ahte olbmos lea muhtunlágán niehkogovva dien oktavuodás, ja
ahte de oáidná juste dakkár gufihtara mii soahpá dan govvii?

Olbmonieida – gufihtarbárdni

Olbmonieiddat soitet gal maid oaidnán čáppa gufihtarbártmíid, muhito dan birra lea unnán čállojuvvon ja eai mu informánntate muitalan das maidige. Muhito sáhttá gal gávdnat muhtun hárve muitalusa Qvigstada muitalusain gos nisu govahallá gufihtarbárdni. Elen Ucce Guovdageainnus geavaha de dákkrar sámiid (QLES I : 124,3): «*mun oihnen dan nu čielgasit, sihke hámí ja ámadáju. Dat lei ruksesvarat ja gavvaris njunni,... mojahalai ja geahčai suollemasat munje, ja de jávkai ja mun in šaddan su lusa boahtit*». Olmmoš sáhttá áddet dán govahallama go lohká muitalusa álggu. Das čilge ahte lei okto guodoheamen bohco куд ja de áicái olbmo veallámín nuppe bealde rokki. Várra lei guhká leamášan okto meahcis, gii diehtá. Muhito dákkrar govahallamat maid leat hárvvibut, leat eanaš bártnit geat oindet gufihtarnieiddaid, eaige nu dávjá ahte olbmonieiddat oindet gufihtarbártmíid ja náitálit singuin. Gávdnen dušše moadde dakkár ovdamearkká gos lei nu ahte nieida náitálili gufihtarbártmíin ja šattaiga hui riggát sihke gájrjái¹ ja ruhtti (QLES IV:160,175).

Nieida ii dárbašan čügget gufihtarbártmíi rievnnuin, iige fillet su mange láhkái. Lei baicce nu ahte nieida láhppui ja bajássattai gufihtariid luhtte ja nu de náitálili gufihtarbártmíin. Sáhttii maid nu ahte gufihtarbárdni bodii nieidda lusa eaktodáhtuin ja nu de náitaleigga (QLES IV:160,175). Ja olbmonieida ii govahala maidige das mo gufihtarbárdni lea, leago čáppa vai ropnni.

Olbmonieida – gufihtarnieida

Jus nieida oaidná gufihtarnieiddaid, de orru nu ahte son govahallá

¹ gájrjí= šibit Pekka Sammallahti sátnegrijjis.

daid veahás earáláhkai go bártmit dahket. Ovitá Qvigstada muitalusain govahallá-nisu, Elen Ucce Guovdageainnus gufihtarnieiddaid (QLES I:124,2): «*De mun oainnán ja gulan guokte nieidda, mat juoigaba ja doallaba salalaga. Nubbí lei gavvaris njunni ja nubbí lei vilgesvarat, suoibma-sojat gavvaris njunát ja vilges-alit čalmmit ja alit gákti alde ja hui geampa.*» Dát orru oalle dárkilis govahallan ja iíge son dája čáppisvuoda birra maidige, earágó geažida dan. Ja orru erenoamáš go son muitala makkár biktsasat gufihtarnieiddain leat ja vel ahte nubbi gufihtarnieida lei hui *geampa*. Dás sáhttá vuohittit nieidda oainmu gufihtariid duodje-čehppodahkii, go jus olmmoš lea *geampa*, de gal maiddái máhttá vuogas ja čáppa biktrasiid goarrut. Dákkár máhttu gullágé nissónrollii, ja leige hui mávssolas dalle go olmmoš ii sáhttán oastit biktsiid buvddain.

Gufihtarnieida – duojár – eamit – eadni

Ná de lávkengé dan nissónrolla oassái mas lea sáhka čehppodagas. Gufihtarnieida lea vissásít čeahpes duojár. Dasa leat mánga ovda-mearkka Qvigstadas: «– čáppa golleboagá birra, jievyagistáttiegidas, láddejuvvon, nu čáppis ja negolaš» (QLES I:124,2). Dávýá lea nu ahte nuppi gufihtarnieiddas lea muzet beaska badjelis ja nuppis fas gákti, ja sáhttá maid oaidnit ahte gufihtarin leat olu činjat, čáppa biktsasat ja liimit (QLES I :114,2). Ja mugo sámi málímmisge lea, de gullá bivttasuddjon nissónolbmuid bargui. Vuokko Hirvonen čállá semináralogaldallamis Umeå Joik festivalli go árvoštalla nuortalaš soagjoluodi *Ruoššalačas umnis bárdni*, ahte bártni eadni miedai soagjui, áimmas vel dámningo nieda lei rikkis. Muhito seammás rávvii son bártnis, maid son galggai čalmmis amit go bodii nieidda lusa. Eatni sániin sáhttá vuohittit makkár vuordámušat servodagas leat nissomii ja maid ahne nieidda

bajásgeassin lea čuvvon sohkebealrollaid árbevieru. Eatni váldrová lei earet dan ahte bárdni galggai geahčat mo nieida hálðašii dárbašlaš barguid, ahte bárdni galggai fuomášit mo nieida láhtti bargadettin. Nieida galggai čájehit vuollegašvuoda ja jegolačat bargat barguidis. Nissonrolla oaidnu, maid dát eadni ovdanbuktá, lea almmolaš oaidnu maid servodat mearrida, muhto ii nissonolmomoš álo dárbas̄ duohtandahkat buot daid vuordámušaid mat gullet rollii (Hirvonen 1996:5-6).

Gufihtarnieida lea gal čeahpes duojár, muhto mo son láhtte bargadettin, dan eat gula muitalusain earágó ahte gufihtarnieida čulddii vuoddagiid (QLES II:124,1). Muhto jus gufihtarnieiddat galget máhtit čáppa dujjid ráhkadir, de gal fertejít maid siige bargat oamedovddolačat ja višgálat.

Eará mii maid gullá nissorollii lea eamit- ja eadnivuonta. Muitalusain gávdnen ovtra ovdamemarkka dasa ahte gufihtarnieida lea buorre eamit ja eadni ja ahte málhtí bajgsgeassit mánáid: «*Dat ledje hui buorit mánáit, ja nisu lei maid buorre nisu*» (QLES IV: 170,2). Go mánát leat buorit, de lea sis leamašan buorre dilli ja dan dili lea gal várra eadneolmmoš mánjgi lágidan. Muitalusain mudur ii daddjo dás nu olu, dušše ahte gufihtarnieida náttalií bártmínn ja nu soai eliiga jábálačat buot beivviðeaskka. Dán oasi nissonrollas lea vátvis guorahallat gufihtarmuitalusaid vuodul, muhto sáhttá gal vuohittit ahte gufihtarnieida lea buore ja čeahpes eamit ja eadni, muhto mo son doaimmai árgabeaieallimis dán rollas, das eat gula maidige.

Olbumuid ja gufihtariid oktavuoðat

Jus gufihtariid oaidná dahje deaivá, de leat mánja vuogi mo sin-guin birge. Jus gufihtarnieidda oaidná, ja hálida su eamidin, de ferte jugo čavga gitta doallat, cikcet dahje čuggestit omd. Áim-miin nu ahte varra golggiha. Jus gufihtarnieida boahfá nábárráiggi

čada oddi bártni lusa, de galgá bárdni bidjat muorranávli ráigái ja de ii beasa gufihtarnieida šat vuolgit sus eret. Qvigstadas lea dasa okta ovdamemarkka: «*De lei okta bárdni, mii nohkai buvrri. Dan seaygga bajil lei akta stuora nábárráigi. De bodii juohke ija nieida báldii dan ráiggi čáda, ja hui čáppa nieida lei*» (QLES IV:170,2). Mángga muitalusas lea nu ahte olbmo bárdni fidne gufihtarnieidda ja das čuovvu maid riggodat jus láhtte riékta. Li galgga geahčastit manjos go vuolgiba eret gufihtariid luhtte, vai ii masse bohcuid dahje šibihid mat čuvvot sudno. Bárdni galgá mássat orrut geahčakeahtá go gullá gufihtariid snihkkemin ihkku, vai stuora gárdima fidne ja iüge son galgga stajdit rudaid ja opmodaga maid oažu sis.

Jus olmmoš oaidná gufihtarealu -dahje šibihid, de ii galgga daid luoitit čálmmis eret ja de galgá vázzit daid birra vuostbeavíví ja bálkestit stállebiergasa, niibbi dahje eará badiel ealu dahje šibihid. De oažu daid (QLES IV :176,1). Muhto jus olmmoš hálíida addit gufihtaromiid ruovttoluotta gufihtariidda, de galgá bálkestit stállebiergasa ruovttaluotta badiel šibih- dahje bohccöielggi (QLES II:121,1).

Jus gufihtariid veahkeha mange láhkai, de gal oážžu mánjgag-geardánit ruovttoluotta. Ovdamearkka dihtii jus bidjá čázi orrut návetfeaskárii vai gufihtargusat besset juhkcat, jus sirdá dálú eret sin sajis, addá duhpáha loanas ja guoddá guliid go lea bivdán. Sii sáhttet máksit njuolgga, addit gusa, gollerndaid dahje lihkuin mák-sit. Ja muitalusain lea ge namuhuvvon omd. *gáryelihkku ja lidor-lihkku*.² (QLES IV:159,163), mii lea šibitlhkku maid olbmot sáht-tet gufihtarin oážžut.

Jus gártá gufihtarmáilbmáii iüge hálit dohko, de ii galgga doppe giedain ovttage dearyvahit (QLES II:117,1) ja iüge borrat maidige, ii goit vuostas geardde go borramuš fálloljuvvo. Easkka goalmmát

² lidor = uhca árdoš Konrad Niisen sátnegrijis.

háve oažú borrat, goitge bárdni gii lea fidnen gufihartnieidda. Íi ge olmmoš galgga geahčat sin riggodahkii, iige lihkahallat maidge sis. Jus dan dahká, de sahtá dušsé dadijat ahte hálíida ruoktot ja jus das ii leš ávki, de sahtá čierrut ja jus das ge ii leš ávki, de sahtá lohkagoahtit Ipmilsániid, ja de gal luitet olmo, hirpmástuvvamiin ja mángríi vel suhtuunge (QLES I :163).

Gufihittarat sáhettet ránggáštit olmo jus ii guldal sin rávvagid dahje jus badjelgeháča sin. Muhtun bárdni ii máhttán rehkenastit goas son lei šiehttan deaivvadit muhtun gufihartnieiddain ja iige luoitilan guollelihti go oinnii su boahtimin. De dajai nieida bártini čuorbin rehkenastit ja ahte ráhkistii guollelihti eanet go su. Dan beavvi rájes ii galgan borramuš máistut suntje ja geavai ge nu ahte bárdni ii dovdlan borramušmáhka šat.

Eará ovdamearkkat leat go olbmot eai sirdde eret gufihartorrungsajis, de sahtet lihkohuvvat; Šibihat buohccájít ja jápmet, sáhettet iežage buohccát ja vel jápmít ge, gullojít ártregis jiemat ihkku ja garradálki sahtá lolahpas gaikkodit dáu. Jus olmmoš lea leamašan gufihart-máilmvis ja de muitala eárá olbmuiide maid doppe oinnii, vaikko gufihittarat leat gieldán muitaleames, de sahtá olmmoš buohccát, ihtohallat. Muhtun nieiddas šadde buhk-kot miehtá rupmaša ja dasa fertii dálkkodeaddji, nugo muitalusas daddjo, «noaiddessáhkku» veahkkin. Sahtá maid geavvat nu ahte njálbmi bonjaga, dego Saba, Unjárgas (QLES I:124,1) muitala nieidda birra gii finadii gufihittariid luhtte ja muitalii buot go ruoktot bodii. Dann nieiddas bonjagií njálbmi dan beavive rájes.

Lea gal vejolas olbmuí oaidnit gufihittariid dahje nugo muitun Qvigstada muitalusas dadjá, neahkameahttumiid, jus fal leat liigecalmmit fárus. Liigečalmmiid goddet oahppan olbmot fier-bmin ja das lea álo liige-čálbmi nu ahte go olmmoš, vuoras alm-mái dahje jálos vuoras nisu, guovlá dan čada, de sahtá oaidnit

neahkameahttuma čihčet, ovccát, oktanuppelogát jna. čalmmi čada. Ja eai galgga párralogát čalmmit dan fierpmis man čada geahčá neahkameahttumiid ja ii leatge addon juohkehazzí dán vuogi máhttit (QLES I :129). Dát lea vuohki mo olmmoš sahtá birget gufiharttiguiin jus dat giyssidit olmo.

Gufihartmuitalusaid struktuvra – opmodatávnas

Gufihartmuitalusaid struktuvra

Gufihartmuitalusat leat dávjjimusat nu ahte bárdni oaidná gufihartnieidda, fidne su gitta, doalvu báhpa lusa, gásitašahtí su ja de soai náitaleaba. De bárdni maid riggu gufihartmietida geažil ja mu muitalus loahphahuvvo. Jus bárdni ii livče fidnen gufihartmietida, de son ii livče riggon. Dán muitalusstruktuvra sahtá čájehit strukturalisttaláš aktántamodeallain mas gávdná daid rollaid, aktánttaid, mat muitaluspersonnain leat ja maiddái sin okta-vuodaid. Dat guhita aktántta; subjeakta, objeakta, sáddejeddji, vuostáváldi, veahkki ja vuostálasti gávdnojít maiddái gufihart-nieidda muitalusain.

Subjeakta dahje válđopersovdna dás lea bárdni ja sus livčíi ulbmilin fidnet alcces gufihartmietida oktan opmodágain, mat dás leat objeavttat. Gufihartmietida šaddá gaskaoapmin fidnet riggo-daga ja de maiddái buoret eallima. Ja nieida ja riggodat leat ávkin sihke bárdnái ja servodahkii, mat de leat vuostárváldit. Báhppa, bártmi vánhemat ja maiddái gufihartmietida vánhemat leat dávјá veahkit go bárdni jo lea fidnen gufihartmietida gitta. Muhtun muí-talusain sahtá báhppa leat vuostálasti, go viggá ieš oažüt gufihartmietida, omd. iežas bárdnái, muhsto eanaš hávíid son gášt-taša ja náitá gufihartmietida ja bártmi, iige jietnat maidige dasa.

Bárdni šaddá muhtomiin gullat gádaš olbmuin ahte lea váldán gufihartnieidda, ja de sahttá stajdit opmodagas, ja maiddái gufihartnieidda eárá fuolkit eai oru álo miehtamín náitaleapmái. Diet leat de vuostálastit bártmi áigumušší náitalit gufihartmieiddain ja su opmodagain, vaikko vel muhtun muihalusain lea ge nu ahte gufihitarat eai vuostálastte, muhsto geahccaladet bártmi oažžut gufihartmáilbmái sirdit. Mun dulkon maid gufihartnieidda vuostálastin, vaikko vel lea ge objeaktan. Dán oaidná hui čielgasit májngaga muihalusas ahte gufihartnieida vuostálastá váldidahallat bárdnái, ja dán sahttá dahkat májgga láhkai. Son sahttá viggat eret viehkalit, son čierru ja bealká bártmi jus lea čuggestan su rievnuin nu ahte ii beasa šat vuolgit. Son sahttá guoddít bártmi vaikko lea ge náitalan suimna, jus fal beassá. Dásá lea ovdamearka go gufihartnieida jávkkehii nábárráiggi čada fas gufihartmáilbmái, go bárdni čájehii gokko dat lei boahtáin su lusa. Dán dagai nieida vaikko ledje ge vihita mána suchnos ja lei guhká leamašan náitosis bárttiin ja son ii boahtan šat goassige ruovttoluotta (QLES IV : 170,2).

Gufihtarmiitilisat doležis otmážii

Go olmmoð álgá smiehtrat ja geahčalit dulkot daid erenoamáš-vuodaíd mat gávndnojít gufihtarárbeviers, de gal orru degó livčii rašes jieja ałce vádjoleamen. Muhto imun goitge buvtán dás iežan jurdagiid ja árvoštallama gufihtarmuiħusaid erenoamášvuodain. Jus oppalačat árvoštallá gufihtarnieidda muitalusaíd, de sáhittá jurdilít ahté iigo son dás leat juogálágán morála duogábeal-de. Jus bárdni náitħala gufihtarnieiddain, de ferte agibeavve ballat ahté nieida sáhittá guoddit su muhtun čappa beavve. Dás gal saħħta jurdasħt earráneami birra, ahté eamit saħħta guoddit isidis jus suđnos ii leat buorrie náittosdilli. Muhto jus vel viiđabut dán dulko, de saħħta dát nieidda guoddin mearkkašit ahté olbmot eai berre

náitaladdat eará málmmi/ čeardda olbmuiguin, vaikko vel leatge
olu ovttalágánuodat. Dát sáhttá leat muhtunlágán ovdasaaš min
otná dillái, go sámit náitaladdet vel lieggaeatnan olbmuiguinige.
Dáti ii mearkkaš ahte boastut geavvá jus olmmoš vel náitalage nie,
muonto dás sáhttá leat čihkkon gažaldat go sámít eai riekta diehtán
mo olbmuí sáhttá geavvat dakkár náitiosdllis.

Go gufihartmeida ja bárdni vuolgiba gufihartmáilmnis johtit
albma málbbmái, de geahčaluuvvo bárdni. Jus su almmáiuuhta
lea manus, de son fidne, ii duše gufihartmiedda, muhто maiddái
su opmodaga. Bárdni ferte dahkat seamma láhkai go bivddus de
livčii, geahčat ovddosgvuli sallašii, iige suoibut ja vilput
manás. Dát sáhttá muhtunláhkai muiutuhit soagjomátkki, gos
bárdni ferte čajehit almmáiuuoda ja duostat vuolgit soagjuide
nieidda lusa. Go bárdni de joavdá nieidda lusa, de geahčaluuvvo
májgga láhkai. Jus son de dohkkehuvvo, de oažú nieidda alicces
eamidin.

Go bárdni fidnii alcceg gufhtarmieidda, de sáhttii son čugget su áimmiin dahje earí sággebiergasíin. Dát sággebierggas várra sáhttá leat muhtunlágn fallossymbola, go vel gullat ahne nieiddas golggiha varra ovdalgo bárdni fáhte su gitta. Ja jus vel guhkkelbui čuovvu dán jurdaga, de sáhttá nieidda vardín dán okta-vuodas mearkkašit nissona mánnodávda ja ahte nisu lea gárvvis mánná oažžut. Dát varragolgan sáhttá maid govvet bohcço giehadeami, go olmmoš goddá bohcço, de maidái oamasta dan ja beassá dan návddašit. Bárdni ii gal gotte gufhtarmieidda go čugge su, muhþo son beassá degó oamastit su ja su riggodaga. Muitalusain ii gullo ahne nieida čugge gufhtarbartni ja diet maid sahtá duodašti dán dujkoma

Eará biergas mii maid sáhttá muittuhit fallossymbola, lea nábár dahje muorranávli maid bárdni bidjá nábárráigái vai gufh-
starnieida ü mana das oleggos. Nábáriin sáhttá hárðni stívret
síðan eftir ósíðan.

Gáldut

gufihtarnieidda, seamma láhkai go almmái sáhttá stivret eamidis almmáivuodainis náttiosdilis. Almmái han lea gievra, sávri ja bividí, nugó álgoágiggis jo lei, ja vaikko son ii hálíidivčciege stivret eamidis, de goitge dahká dan multumín iežas rumašlaš ovdamu-niin.

Go dáid erenoamášvuodaid lean dulkon nie, de anán muittus ahte dat nissonoaidnu mii boahtá ovdan muiatalusain, lea čuožílan dan áiggis go nissonolmmoš gehčojuvvui opmodahkan, servodaga objeaktan.

Loahppasátni

Mu áigumuš lei guorahallat gufihtarárbvieru ja das erenoamážit gufihtarnieidda saji dan árbvierus. Muiatalusain gal léi bures vejolaš gávdnat vástádusa gufihtarárbvieru guorahallanoassái ja mun oamnnái iežge ahne lean dán eanemusat deattuhan. Ja strukturalistitallaš aktánttamodeallain sáhtten čájehit gufihtarmuitalusaid čiekjalis-struktuurvrra, vaikko dovdalan ahte mu rolladulkon sáhtta leat veaháš válezvaš. Orru maid váttis čielgasit dadjat maidige gude oskumušárbevirrui gufihtarárbvieru laktása, vaikkovel geahčalange čájehit mo gufihtarárbvieru ja ovdalaš sámi oskku sáiváoskumuša sáhttá buohtastahtit. Dasa in leat gávdnan doarvái buriid duodaštusaid gálduin iežan mielas. Muduid orun gal oahpásnuvvan gufihtarárbvirrui ja mo dat speadjalastá sámi jurddašeami, vaikkovel in soaitgege buktán buot erenoámáš-vuodaide vástádusa.

Bäckman, Louise 1975: *Sájya. Föreställingar om hjälp- och skyddväsen i heliga fjäll bland samerna. Almqvist & Wiksell International Stockholm*

Friis, J. A. 1977: *Lappisk mytologi lappiske evenyr og folkesagn*. Germany 1977

Hirvonen, Vuokko 1996: «Folklig tradition och folkligt tänkande – spegelningar av rollförvärtingar i en fierijoik» Semináralogaldallan Umeå Joik festivalas 15.02.96. Deaddilkeahes giehtačálus

Outakoski, Nilla 1991: *Lars Levi Laestadiusen saarnojer: maahiskuva, doavtirdutkus Oulu* 1991

Pollan, Brita 1993: *Samiske sjamaner i religion og helbredelse* Gyldendal Norsk Forlag Oslo 1993 Kap. 5, 6, 10, 13.

Keesing, Robert M. 1987: *Models, folk and cultural paradigms regained* Holland and Quinn 1987 s. 369-393.

Kittang, Atle, ja earát 1993: *Moderne litteraturteori. En antologi*. UF.

Showalter, Elaine: «Mot en feministisk poetikk» s. 374-393.

DUTKANMATERIÁLA

J. Qvigstad 1927: Lappiske evenyr og sagn I – V ISK Oslo 1927 Girijj- ja muiatalusnummar:

QLES I: 114,2 ja 124,1,2,3 ja 129 ja 163

QLES II: 112 ja 113 ja 114,4 ja 117,1,2 ja 121,1 ja 124,1,2

QLES III: 105

QLES IV: 159 ja 160 ja 160,2 ja 162 ja 163 ja 170 ja 171,2,3 ja 174,2 ja 175 ja 176,1

INFORMÁNTTAT

Ingun Issát, Isak Aslak M. Hætta r. 1925

Sunná Risten, Ellen Kristine Utsi Hætta r. 1930

Ingvur Ántte Ántti Minkkal, Ántte Mikkel Gaup r. 1955

Jietnakaseahitta lea varkejuvvon dán čállosa eaggiáda duohkái.